

14. Права человека и процессы глобализации современного мира / отв. ред. Е. А. Лукашева. – М.: Норма, 2005. – 464 с.

15. Сорокин В. В. Юридическая глобалистика: учебник / В. В. Сорокин. – М.: Юрлитинформ. – Т. 1. – 400 с.

16. Стеценко С.Г., Васечко Л.О. Глобалізація та право: національний вимір: Монографія. – К.:Атіка, 2012. – 174 с.

17. Стрельникова К. А. Правовая глобализация: основные тенденции / К. А. Стрельникова // Юридический мир. – 2008. – № 10. – С. 21–34.

18. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории: сб./ А. Дж. Тойнби. – М.: Айрис-пресс, 2003. – 592 с.

19. Шевченко А.Е. Похищение людей в системе международных преступлений / А.Е. Шевченко // Вісник Донецького університету. Серія В.: Економіка і право, 2007. – Вип. 1. – С. 459–464.

20. Щетинин С.А. Правовая глобализация: понятие и основные формы (теоретико-методологические аспекты): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Ростов-на-Дону. – 2009. – 146с.

21. Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: Монографія. – Х.: Право, 2011. – 552с.

22. Яковюк І.В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз: монографія / І.В. Яковюк.– Х.: Право, 2013.– 760 с.

УДК 340.13

РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ КОЛІЗІЙ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Дубина Н. А.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
теорії та історії держави і права
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Анотація: У статті здійснено систематизацію поглядів стосовно причин виникнення юридичних колізій. Сформульовано негативні та позитивні аспекти їх існування. Визначено роль вказаного явища у національній правовій системі. Наведено перелік умов, необхідних для забезпечення ефективності законодавства. Проаналізовано вплив суспільної думки на правотворчий процес.

Ключові слова: законодавство, юридичні колізії, правові норми, причини колізій, правове регулювання, суспільство.

Аннотация: В статье систематизированы взгляды относительно причин возникновения юридических коллизий. Сформулированы негативные и позитивные аспекты их существования. Определена роль исследуемого явления в национальной правовой системе. Перечислены необходимые условия для повышения эффективности законодательства. Проанализировано влияние общественного мнения на правотворческий процесс.

Ключевые слова: законодательство, юридические коллизии, правовые нормы, причины коллизий, правовое регулирование, общество.

Annotation: Systematization of views concerning the reasons of legal conflicts' origin is realized in the article. Negative and positive aspects of their existence are formulated. The role of the stated phenomenon in the national legal system is determined. The list of conditions necessary for guaranteeing legislation's efficiency is presented. The influence of public opinion on law-making process is analyzed.

Key words: legislation, legal conflicts, legal norms, conflicts' reasons, legal regulation, society.

Протягом останніх часів в Україні спостерігається реформування майже усіх сфер суспільного життя, яке ініціюється, здійснюється й направляється державою та суспільством шляхом правового регулювання відповідних суспільних відносин. Певних змін зазнала й правова система України: конституційна реформа, удосконалення виборчого законодавства, адміністративна, житлова, пенсійна, податкова, трудова реформи, реформа місцевого самоврядування, приведення системи правосуддя у відповідність до стандартів Ради Європи тощо. Вказані процеси супроводжуються створенням великої кількості різноманітних нормативно-правових актів та внесенням змін до вже існуючих. Проте кількісні досягнення не завжди супроводжуються високою якістю. Вочевидь, це і є причиною низької оцінки суспільством чинної правової бази. Процес правоутворення не є простим. Він передбачає виявлення об'єктивної потреби у

регулюванні певної сфери суспільних відносин, формування правових поглядів, науковий аналіз, оцінку дійсності, врахування позицій громадськості та політичних сил. Нинішні зміни в законодавстві характеризуються складністю, суперечливістю, нестабільністю, що призводить до збільшення та виникнення невідомих раніше колізій.

За таких умов актуальним стає питання, пов'язане з причинами появи юридичних колізій та їх існування у національній правовій системі. Ця наукова праця передбачає систематизацію поглядів стосовно юридичних колізій та виділення причин і природи їх виникнення.

Проблема колізій викликає постійний інтерес фахівців-практиків, неодноразово ставала предметом наукових досліджень з теорії права багатьох вітчизняних вчених (С.П. Погребняк, О.Ф. Скакун, Д.Д. Лилак, О.В. Майстренко, Н.А. Власенко) та іноземних авторів (М.І. Матузов, В.В. Денисенко, Ю.А. Тіхоміров, Е.В. Сухов, О.Ю. Бужков, О.Р. Лаврентьев та інші). Однак, незважаючи на наявність відповідних робіт та значний інтерес до цієї

теми, на сьогодні окремі аспекти мають дискусійний характер, а тому потребують комплексного дослідження такого феномену з метою подальшої розробки рекомендацій для їх суттєвого зменшення і попередження у ході правотворчої діяльності.

Колізії завжди породжує певний конфлікт між явищами і процесами, які важко примирити. Недаремно у словниках слів іноземного походження латинський термін «collisio» трактується як зіткнення протилежних сил, намагань та інтересів.

Саме поняття юридичних колізій не є по суті чимось абсолютно новим. Аналіз літератури свідчить, що сьогодні нема загальноприйнятого погляду щодо його визначення. Деякі автори під колізією розуміють одночасну дію декількох норм права щодо одного питання [1], другі – розбіжність, яка виражена у вимогах й оцінках конфліктуючих законів, що взаємовиключають один одного, інші розглядають як протиріччя, що виникає при регулюванні однорідних суспільних відносин [2], також це поняття ототожнюють із зіткненнями між окремими нормативними актами [3] тощо. Варто зазначити, що до юридичних колізій деякі автори відносять не будь-які невідповідності та суперечливі моменти правової дійсності, а такі ситуації, коли певні положення і рішення не можуть бути погоджені, об'єднані без відповідних негативних наслідків для врегульованих правом суспільних відносин у силу своєї логічної несумісності [4].

Тобто, юридичними колізіями можуть вважатися будь-які суперечності – як між нормативно-правовими приписами, так і діяльністю пов'язаною із їх реалізацією, застосуванням, тлумаченням та іншими видами юридичної діяльності (останні будуть проявлятися у правозастосувальних, правоінтерпретаційних та інших актах) [5, с. 10].

Узагальнюючи дослідження в галузі обґрунтування категорії «юридична колізія» можна сказати, що єдиного визначення для цього явища не існує. Тому варто розділити позицію М.І. Матузова, щодо поділу юридичних колізій на чотири групи:

- 1) колізії між нормативними актами або окремими правовими нормами;
- 2) колізії у правотворчості (безсистемність, дублювання, прогалини у праві, видання взаємовиключних норм, логічна недосконалість правових конструкцій);
- 3) колізії у правозастосуванні (безладдя у практиці реалізації одних і тих самих правових розпоряджень, неузгодженість управлінських дій);
- 4) колізії повноважень та статусів державних органів, посадових осіб, інших інститутів та структур влади [6].

Досліджуючи таке явище, як юридичні колізії варто звернути увагу на їх роль у правовій системі. Одні дослідники переконані в тому, що колізії слід розглядати як негативні явища, оскільки вони заважають нормальній, злагодженій роботі правової системи, створюють умови для порушення прав громадян, позначаються на ефективності правового регулювання, стані законності і правопорядку, правосвідомості і правовій культурі суспільства [7, с. 231], а також породжують конфлікти та конституційні кризи, створюють напругу в

суспільстві [8, с. 368]. Інші автори акцентують увагу на позитивних функціях колізій. Наприклад, В.К. Бабаєв вважає, що колізія має позитивне значення для розвитку системи права, якщо вона є формою вираження справедливого посягання на новий правопорядок, являє собою протистояння свавілля, порушенню конституційних прав і свобод громадян [9, с. 469].

Звичайно, що не існує жодної правової системи в якій не було б юридичних колізій, оскільки діюча система правових норм потребує постійної підтримки її нормального функціонування. Наше сучасне законодавство, як ніколи, є колізієним за своїм змістом. Це пов'язано з вадами юридичної техніки, недосконалістю процесу нормотворчості, невиправдано великою кількістю органів, які діють у цій галузі, недостатньою координацією їхньої діяльності тощо. Ці колізії можуть виникати як з об'єктивних, так і суб'єктивних причин [10, с. 5].

I. Виходячи із специфіки фактичних суспільних відносин виділяють такі об'єктивні причини виникнення колізій.

1) Дія суспільних відносин у часі: виникнення протиріччя у національній системі права обумовлюється тим, що постійно змінюються темпи розвитку суспільних відносин, у той час, коли право залишається незмінним, тобто за зміною суспільних відносин повинні змінюватися й правовідносинами, але у реальному житті цього не відбувається. Такий вид колізій проявляється у невідповідності положень норм права вимогам правового регулювання суспільних відносин, які необхідні для ефективної правової дії ув певний період часу.

2) Дія суспільних відносин у просторі: деякі суспільні відносини мають складну структуру, є такими, що тривають у тому значенні, що починаються на одній території, продовжуються на іншій, припиняють свою дію на третій [11, с. 14].

Проте суспільні відносини мають не тільки характеристики протяжності у часі та просторі, але й деякі особливості, які проявляються у певних ситуаціях, що регламентуються різними за юридичною силою нормами права, які можуть вступати в колізію.

II. Серед суб'єктивних причин виникнення юридичних колізій в науці виділяють такі:

- а) безліч нормотворчих органів;
- б) багаторівнева ієрархічна структура правотворчих органів;
- в) необґрунтоване розширення меж правового регулювання;
- г) спеціалізація правового регулювання;
- д) невизначеність компетенції правотворчих органів;
- е) недотримання правил законодавчої техніки і недостатнє закріплення їх у законодавстві;
- є) непроінформованість нижчестоящих правотворчих органів про норми права, прийняті вищими органами, вузьковідомчі інтереси, низький рівень правової підготовки розробників нормативно-правових актів;
- ж) нерівномірний розвиток галузей права, правових інститутів, складових однієї галузі права;
- з) нівеляція ролі закону і збільшення ролі відомчої нормотворчості;
- и) відмінність у рівні правосвідомості людей і правовий нігілізм;
- і) відсутність зворотного зв'язку між практикою

застосування норм права і нормотворчістю; к) рецепція норм іноземного права і оцінювальні поняття [11, с. 15-17].

До суб'єктивних причин виникнення юридичних колізій також можна віднести недосконалість законотворчого процесу, наприклад, недостатня правова кваліфікація уповноважених суб'єктів такої діяльності, низька ефективність інституту експертизи нормативно-правових актів тощо. Зазначені фактори мають вагомий вплив на виникнення протиріч між нормами права. Законотворчий процес є важливим елементом механізму взаємодії держави та суспільства. Відтак він повинен будуватись на чітких публічних процедурах, забезпечувати можливість створення узгодженої системи законодавства.

Враховуючи вищевикладене, можна навести перелік умов, які є необхідними для забезпечення ефективності законодавства.

1. Основоположним фактором у зазначеній сфері є відповідність змісту правових норм сучасним умовам суспільного життя. В іншому випадку може виникнути ситуація, при якій правова норма де-юре є діючою, але де-факто не здійснює позитивний вплив на суспільні відносини, не забезпечує необхідний результат, тобто є малоефективною або й зовсім неефективною.

2. Із зазначеним фактором тісно пов'язаний такий: якість нормотворчої діяльності, оскільки норми права не можуть здійснювати ефективний вплив на суб'єктів, залишаючись при цьому в незмінному вигляді тривалий час. Тобто, з цього випливає, що їх необхідно постійно удосконалювати відповідно до сучасного стану суспільних відносин шляхом внесенням змін у діючі нормативно-правові акти або скасування застарілих та прийняття нових.

Одним із якісних показників нормотворчої діяльності є рівень юридичної техніки. Остання покликана забезпечити повноту та точний виклад волі, що міститься в тексті нормативно-правових актів, її повне розкриття й ефективну реалізацію, виключаючи можливість неоднозначного тлумачення [12].

Під юридичною технікою розуміють сукупність загальносоціальних, спеціально-юридичних і технічних засобів (прийомів, методів, способів), що використовуються при створенні, реалізації, систематизації нормативно-правових, правозастосовних, інтерпретаційних (правотлумачних) актів для найбільш ефективного регулювання суспільних відносин [13, с. 74].

3. На ефективність законодавства також впливає урахування суспільної думки у законотворчому процесі. Цей феномен є дуже складним явищем, тому щодо нього існують протилежні точки зору. Багато хто вважає, що суспільна думка у створенні нормативних актів виступає обмежуючим фактором – беручи її до уваги можна уникнути прийняття ряду необдуманих рішень, інші – дотримуються такої позиції, при якій вона виступає безпосереднім джерелом прийняття норм права.

Але суспільній думці присутній ряд недоліків, які можуть бути перешкодою в процесі правотворення:

а) суб'єктивізм та поверхневність сприйняття тих чи інших соціальних процесів, що потребують законодавчого врегулювання;

б) протиріччя у поглядах та судженнях представників різних соціальних груп;

в) залежність від поглядів авторитетних людей, державних та громадських діячів.

Попри існуючі недоліки впливу суспільної думки на правотворчий процес вона має важливе значення, оскільки для законодавця необхідно володіти об'єктивною інформацією про інтереси та потреби конкретних соціальних груп населення та правильно використовувати її у законотворчому процесі задля попередження виникнення конфліктних ситуацій.

Легітимність нормативного акту з формальної точки зору означає прийняття його в установленому порядку, а зі змістовної – позитивне сприйняття та реальне виконання його приписів громадянами. Окрім цього, необхідною умовою для виконання нормативно-правового акту його матеріально-технічне забезпечення. Зазвичай під ефективністю нормативного акту розуміють співвідношення між поставленою метою та отриманим результатом, під час його реалізації. Нормативно-правовий акт не може бути ефективним, якщо інтереси однієї категорії людей у ньому виражені, а іншої – ігноруються або порушуються.

Тобто законотворчий процес знаходиться у певній залежності від суспільних відносин: по-перше, нормативно-правові акти приймаються під впливом змін останніх, а по-друге, спрямовані на їх врегулювання у певній сфері.

Також ще одним важливим фактором, що впливає на ефективність законодавства є узгодженість правових норм, відсутність між ними протиріч. Суперечності між нормативно-правовими приписами властиві сьогодні всім рівням системи законодавства. Причиною цього називають порушення процедури прийняття нормативно-правових актів, вторгнення суб'єкта правоутворення у сферу компетенції інших суб'єктів, ігнорування правил законодавчої техніки [14, с. 77] (правил формування змісту закону (концептуальні помилки, прогалини у законі тощо); правил щодо структури закону; логічних правил; мовних правил; формальних правил; процедурних правил [15, с. 151]) тощо. Вивчаючи протиріччя правових норм можна сказати, що саме неналежна увага до вимог процедури запобігання й усунення юридичних колізій призводить до їх появи.

Варто погодитись із С.П. Погребняком, який вказує на необхідність запровадження комплексу заходів, що сприяють попередженню усіх видів колізій, зокрема: формування єдиного концептуального праворозуміння на засадах визнання принципу верховенства права і базованих на ньому принципів верховенства Конституції і закону; подолання правового нігілізму; посилення ролі науки у законодавчому процесі; суворе дотримання правил законодавчої техніки; інформатизація законодавчого процесу [16, с. 12].

Можна відзначити, що нема і не буде правових систем, яким не було б притаманне таке явище, як юридичні колізії. Безумовно, що законодавець зацікавлений в їх усуненні, оскільки вони

дестабілізують та порушують роботу системи права, негативно позначаються на суспільних відносинах, які регулюються ними, певним чином впливають на рівень ефективності правового регулювання та на правопорядок у державі в цілому. Однак, їх наявність не завжди є суцільно негативним, таким, що свідчить про недоліки у правовій системі та в практиці застосування законів й інших нормативно-правових актів. Варто відзначити, що юридичні колізії відображають зміни в правовій системі або в її окремих елементах, об'єктивну модернізацію державних інститутів, а також виступають свідченням нормального процесу розвитку і функціонування правової системи.

Отже, ефективність національної правової системи залежить від цілого комплексу факторів. Що стосується конкретних правових норм, то вклад кожного з них у досягненні поставленої мети може бути різним. На низьку ефективність правової норми може впливати: по-перше, її невідповідність існуючій системі суспільних відносин; по-друге, негативна оцінка правової норми суспільством; по-третє, протиріччя новоприйнятої норми права з уже діючою, а також між процесуальними нормами, котрі наділені різною або однаковою юридичною силою. Але виявляючи «головний фактор» не варто забувати про системний зв'язок з іншими. Тільки таким чином можна досягти належної ефективності всього законодавства в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рубанов А.А. Теоретические основы международного взаимодействия национальных правовых систем [Текст] : монография / А.А. Рубанов – М.: Изд-во «Наука», 1984. – С. 9.
2. Власенко Н.А. Коллизионные нормы в советском праве [Текст] : монография / Н.А. Власенко, науч. ред. А. Ф. Черданцев. – Иркутск. : Изд-во Иркутского ун-та, 1984. – 96 с.
3. Скаун О.Ф. Теорія держави і права – Х.: «Консум», 2006. – 656 с.
4. Волошенко О.В. Сутність і обсяг поняття «юридичні колізії» / О.В. Волошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnvvs/2006_35/35/2.pdf.
5. Косович В.М. Недоліки нормативно-правових актів України: загальнотеоретична характеристика та шляхи боротьби з ними / В.М. Косович // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Випуск 56. – С. 8-23.
6. Ведерніков Ю.А. Теорія держави і права [навч. посіб.] / Ю.А. Ведерніков, Папірна. – К. : Знання, 2008.
7. Матузов Н.И. Коллизия в праве: причины, виды и способы разрешения / Н.И. Матузов // Правоведение. – 2000. – № 5. – С. 225-245.
8. Тодька Ю.Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики [Текст] : монография / Ю.Н. Тодька – Х.: Факт, 2000. – 608 с.
9. Теория государства и права: Учебник / Под ред. В.К. Бабаева. М.: Юристъ, 2003.– 592 с.
10. Шемшученко Ю.С. Теоретичні і практичні проблеми розвитку правової системи України / Ю.С. Шемшученко // Часопис Київського університету права. – 2004. – № 3. – С. 3-6.
11. Коцан Ю.Я. Причины возникновения правовых коллизий / Ю.Я. Коцан // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 12-18.
12. Коваль А.А. Причины і наслідки недотримання вимог юридичної техніки формування кримінально-процесуальних норм / А.А. Коваль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_5/PB-5/PB-5_41.pdf.
13. Шаган О.В. Загальна характеристика видів юридичної техніки / О.В. Шаган // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 72-79.
14. Чміль В.В. Наукові проблеми колізійності законодавства / В.В. Чміль // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – 2009. – Випуск 45. – С. 77-82.
15. Кашанина Т.В. Юридическая техника [Текст] : Учебник для ВУЗов / Т.В. Кашанина. – М.: Норма, Инфра-М, 2011. – 496 с.
16. Погребняк С.П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С.П. Погребняк. – Харків, 2001. – 7 с.